

De Felip I a Felip III de Mallorca, tres canvis d'atribució monetària

BERNAT AGUILÓ*

Miquel Crusafont publicava aquí mateix un article sobre la classificació general de les monedes de Mallorca d'argent i billó a nom dels reis de la dinastia d'Àustria que portaren el nom de Felip:¹ Felip I (1556-1598), Felip II (1598-1621) i Felip III (1621-1665). Gairebé simultàniament, amb la publicació de la magna obra *Catàleg general de la moneda catalana* (CrusCG),² es va seguir a sí mateix pel que fa als mateixos metalls i ho completava amb l'or, incorporant els criteris d'assignació desenvolupats en el primer treball esmentat.³

En l'article, el Doctor Crusafont apuntava que la correcta assignació d'aquestes peces era un dels pocs problemes generals de la moneda mallorquina no resolts per Campaner⁴ i, podem afegir, que tampoc no ho feren Bover⁵ abans ni els catàlegs comercials més moderns. En conjunt, més de cent anys d'emissions d'unes monedes que rarament porten data ni numeral del rei, que presenten una gran diversitat iconogràfica, àdhuc durant el govern d'un mateix monarca, i que molt sovint es troben en un estat que no permet accedir a tots els seus detalls originals.

Amb les dues obres es varen assolir sobradament els objectius, bastint una estructura que, amb molt d'encert, permetia assignar correctament la immensa majo-

* Investigador numismàtic. Membre de la SCEN..

1. CRUSAFONT I SABATER, Miquel, "La plata i el billó mallorquí dels tres primers reis de nom Felip", *Acta Numismàtica* 39, Barcelona, 2009, pp. 137-161.

2. CRUSAFONT I SABATER, M. *Catàleg General de la moneda catalana. Països catalans i Corona catalano-aragonesa (S. V aC - S. XX dC)*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2009, pp. 685-688, 713-716 i 734-736.

3. La publicació de l'article d'*Acta numismàtica* és posterior al CrusCG; així ens ho informa l'autor a l'addenda, però respon a la necessitat d'eixernir aquest complicat període per afrontar correctament la catalogació general i, per tant, s'han de considerar interdependents.

4. CAMPANER Y FUERTES, Álvaro, *Numismática Balear*, establecimiento tipográfico de Pedro José Gelabert, Palma, 1879.

5. BOVER, Joaquín Maria, *Historia e la casa real de Mallorca y noticia de las monedas propias de esta isla*, Librería de Felipe Guasp, Palma, 1855.

ria de peces i, sobretot, donava les eines i els criteris per esbrinar la titularitat de noves peces que poguessin aparèixer. A la conclusió s'apuntava que:

No hi haurà una sistemàtica definitiva de les emissions mallorquines dels reis de nom Felip fins que no es pugui realitzar un recull exhaustiu de totes les tipologies dels busts i es pugui acreditar cada varietat sobre la base dels criteris de què disposem, sobretot, el de les marques dels mestres. De moment, amb la sistematització actual hem avançat en el recull d'aquestes tipologies i hem aportat criteris per separar les peces d'argent dels tres sobirans. Pel que fa al billó, sembla que, definitivament, es poden consolidar les atribucions. Com sempre resta molt per fer, però hem avançat una mica.

El poc temps passat des de la publicació de les dues obres de Crusafont li està donant la raó amb l'acreciment de variants significatives que, en el futur, permebran ampliar la nòmina de peces fixada inicialment. Aquest article només pretén fer tres petits reajustaments a la proposta de partida sota el prisma del mateix Crusafont; no hi ha, per tant, cap correcció substancial dels criteris, sinó una nova observació que permet reubicar puntualment algunes peces amb millor exactitud i que, si l'hem encertada, en el futur ajudarà la "sistemàtica definitiva" suggerida per ell.

Ras i curt, i fent servir el CrusCG i la seva ordenació, on hi són situats els tres exemplars qüestionats, proposam que el núm. 4256, i la seva variant 4256 a, mig reial de Felip I, s'assignin a Felip III; el núm. 4348, dos ducats de Felip II, s'assigni a Felip I; i el núm. 4350, dos escuts d'or de Felip II, s'assigni a Felip III.

I per llargues raons:

1.- CrusCG 4256 i 4256 a, mig reial de Felip I (a Felip III).

Aquesta peça ja va plantejar dubtes d'assignació en l'article esmentat; el fet que hi hagués una de les variants amb una sola torre a l'escut de la ciutat, en comptes de tres, i que el nom del rei s'escrigués PHILIPPVS, en comptes de FILIPVS o PHILIPVS, suposava una excepció en relació a la resta de monedes de Felip I. Efectivament, només en Felip III, entre els reis aquí tractats, hi ha una sola torre a l'escut i la forma PHILIPPVS és la més habitual en el mateix monarca, tot i que també la trobam a Felip II.

Per contra, no hi havia consignats altres mitjos reials que es poguessin atribuir a Felip I, fet excepcional a l'època; les torres tenen un alt grau d'esquematisme que s'allunya de les altres torres soles conegudes; el bust no tenia equivalent en mòduls majors que permetés assignar-la per paral·lelisme; el desgast de les peces conegudes li conferien un cert arcaisme i, com a qüestió general, els mitjos reials mallorquins de tot aquest període no graven marca del mestre de seca ni el numeral del rei en cap cas. Tot plegat feia plausible, malgrat els dubtes, que s'haguessin batut en temps de Felip I.

En primer lloc, la manca d'evidència numismàtica per als mitjos reials de Felip I quedà resolta en el mateix article on, en l'addenda, se'n documenta un de característiques semblants a alguns dels de mòdul superior del mateix monarca.⁶

I, en segon lloc, en la subhasta de Vico de la col·lecció Huntington va aparèixer un reial d'argent que indubtablement és de Felip III i que resulta ser del mòdul major del mig reial aquí estudiat.⁷ Malgrat no tenir nom de rei ni marca de mestre de seca, la corona plana de florons, els anells a les vores de l'escut i el tipus de torre no deixen lloc a dubtes; tot i així, es distingeix de peces semblants per un major hieratisme, que és el que l'agermana als mitjos reials aquí tractats.

Destaca la familiaritat en la identitat en alguns dels elements dels busts: la forma de la corona i la seva unió amb el front; la forma del nas i el seu angle respecte del front; la presència de bigoti i barbó, que en els mitjos reials es fa evident per comparació; la curvatura de la cabellera, que en la seva part inferior sembla recollir-se cap al coll, entre d'altres; i a això, naturalment, s'hi han d'afegir els elements abans indicats: l'existència d'una variant amb una torre a l'escut i el nom amb la forma PHILIPPVS.

La imatge dels tres exemplars en facilitarà la comparació:

1.- Mitjos reials, a la part superior, i reial a la inferior, tots de Felip III.

6. CRUSAFONT, M.: "La plata...", pp. 160-161.

7. Subhastada el 9 d'octubre de 2012 per Jesús Vico S.A. a la Col·lecció Archer M. Huntington, lot 1144.

Per a major claredat, reproduïm també dos exemplars dels dos mitjos reials veritablement de Felip I, el primer publicat abans a l'addenda del repetit article de Miquel Crusafont i l'altre procedent d'un comerç numismàtic.

2.- Mitjos reials de Felip I.

2.- CrusCG 4348, dos ducats de Felip II (a Felip I)

La peça només és coneguda per l'empremta publicada a la col·lecció Vidal-Quadras que l'assigna a Felip I,⁸ classificació que proposam de recuperar aquí. L'atribució a Felip II la feu Xavier Sanahuja a *Gaceta Numismàtica*,⁹ en què afirma que foren batuts en temps de Felip II, concretament el 1606. Dos són els arguments de l'autor:

a.- A l'anvers hi veu, “probablement” afirma, un escudet de cinc punts que es correspondria amb les marques del mestre Joan Fortuny, que descartarien Felip I i s'atendrien amb Felip II.

b.- Segons la interpretació textual de l'annex 41 de *Numismàtica Balear*, de l'any 1606,¹⁰ la paraula “dobló” és la denominació atorgada en català al doble ducat, mentre que el doble escut d'or s'hauria de dir “dobla”.

Al primer punt, i realment aquest és l'argument més poderós, si s'observa atentament l'empremta, el que s'hi veu, encara que parcialment, és un portal flanquejat de dues torres superades per una mena de floró (lleugerament inclinades), pròpies de les marques dels Vilallonga i això és exclusiu de Felip I, a més de l'ús de la lletra gòtica i la forma FILIPVS, que només excepcionalment apareix en un doblor de Felip II. També, pel que fa al revers, cal fer esment a la seva semblança amb les armes el·líptiques amb reguinyols decoratius dels escuts d'or de Nàpols del mateix monarca.¹¹

8. VIDAL-QUADRAS, M. *Catálogo de la colección de monedas y medallas*, Barcelona, 1892, VQR 7532a.

9. SANAHUJA ANGUERA, Xavier. “El doble ducat d'or de Mallorca de Felip II (any 1606)”, *Gaceta Numismática* núm. 166/167, Barcelona 2007, pp. 35-36, l'article és citat com a font d'atribució a CrusCG.

10. CAMPANER, p. 321.

11. Veure, per exemple, CrusCG núm. 4302.

3.- Dos ducats de Felip I i recreació aproximada de la marca de Villalonga.

L'explicació anterior ja faria sobrer continuar argumentant respecte de la peça en concret, però l'anàlisi terminològic proposat tampoc és suficient per esperar ducats, dobles o senzills, en temps de Felip II.

Efectivament, si consultam la resta de documents reproduïts a *Numismàtica Balear* on se citen els doblons, els annexes 47, 48, 49 i 50, de l'any 1675 el primer i de 1689 els altres tres,¹² la paraula dobló només pot ser atribuïda a múltiples d'escut, mentre que no s'acredita que la paraula "dobla" hagi estat en ús en el context mallorquí.

Contràriament, l'annex 41 citat el que fa és registrar l'inici de l'encunyació dels múltiples d'escuts, així ja ho defensà Campaner,¹³ i dels quals ja en comptam de datats a l'any següent, el 1607, una correspondència de causa-efecte amb congruència temporal que requereix de major prova per contradir-la. Contextualment també s'ha d'afegir que tots els documents citats, inclòs el 41, fan referència a la necessitat d'encunyar doblons per destinar-los a l'adquisició de blat en els mercats internacionals, en ocasió de les cícliques males anyades que patia l'illa, atorgant a la sèrie una coherència funcional evident, que desagregada perd consistència.

Finalment, convé fer referència al fet que l'emissió dels escuts senzills fou autoritzada per la infanta Joana, en nom de Carles I, l'any 1556,¹⁴ el mateix en què l'emperador abdicà i fou substituït per Felip I, però sabem que pel juliol de 1558 encara no s'havia iniciat l'encunyació del nou tipus;¹⁵ per tant, disposam d'un espai

12. CAMPANER, pp. 329-331.

13. CAMPANER, pp. 201-202.

14. CAMPANER, pp. 317-318.

15. CAMPANER, p. 191.

temporal adient per ubicar els dobles ducats sense haver de forçar-ne la cronologia.¹⁶

Es constata, però, que aquest és l'únic exemplar conegut de múltiple de ducat de la sèrie mallorquina i que la seva existència no compta amb suport documental coetani conegut per la bibliografia numismàtica.

3.- CrusCG 4350, dos escuts de Felip II (a Felip III)

La manca de bust en els escuts d'or dificulta encara més l'atribució de la sèrie si també hi falta la data o la marca del mestre de seca. És el cas d'aquesta peça, en què una encunyació fluixa no permet veure què hi ha a la dreta de l'escutet del mestre de seca. A la part visible s'hi veuen sense dubte els punts o besants propis de Joan Fortuny, que porta a assignar-la a Felip II. La nostra opinió és que només és visible mig escutet i que a l'altre mig hi hauria d'haver la torre que permetria atribuir-lo al mestre Ramon Fortuny i, per tant, a Felip III. Notem que, entre els múltiples d'escut de tota la sèrie mallorquina, l'escutet del mestre es troba ben centrat respecte del vèrtex inferior de l'escut de la ciutat i el d'aquesta peça, si fos complet, quedaria a un lateral.¹⁷

(x1.5)

4.- Dos escuts d'or amb tres torres sinuoses a l'escut de la ciutat.

A més, les torres de l'escut de la Ciutat de Mallorca són de l'estil de les de Felip III i cap de les peces observades de Felip II el fan servir. Efectivament, el quartó de les torres o castell conté tres torres definidament circulars sobre el mar, la central de mida major, amb la base més ampla i els merlets sobresortint del cos principal; disposen de portal i finestres, i d'unes línies de separació dels distints cossos de la construcció. En els mòduls menors, aquesta iconografia es pot presentar de manera

16. No s'hauria de descartar, encara que requeriria major aprofundiment, que ens trobàssim davant una de les manifestacions del greu conflicte institucional que es perllongà durant tot el regnat de Felip I amb les institucions mallorquines, que s'inicià amb la negativa del rei a jurar la totalitat dels privilegis i franquies del Regne de Mallorca i que acabà amb la inassistència dels jurats als funerals del rei oficiats a la Seu, amb un inacabable enfilall d'episodis conflictius a l'entremig. Veure l'extensa obra que l'historiador Josep Juan Vidal, amb altres col·laboradors, ha dedicat a la qüestió.

17. Subhastada entre el 21 i 22 d'octubre de 2009 per Àureo & Calicó a la *Colección Caballero de Yndias*, tercera part, lot 1856.

més simplificada però comparteixen el fet que les torres són de línies sinuoses, en contraposició a les monedes dels monarques anteriors, en què les torres són rectes, encara que sovint dividissin els distints cossos amb línies de separació, tal i com es pot veure als exemples següents:

5.- Alguns exemples de tres torres rectes corresponents a Ferran II, Carles I, Felip I i Felip II, respectivament.

La tipologia de tres torres sinuoses abunda a la sèrie del bust amb corona d'àngles de Felip III i, entre aquestes, comptam amb una peça de quatre reials datat el 1633, que ens ajuda a situar l'emissió d'aquest escut en un marc temporal plausible.

Mentre fèiem l'estudi descriptiu d'aquesta peça, comparant-la amb altres de característiques similars, hem pogut identificar que l'encuny de la part objecte d'anàlisi va ser utilitzat en el revers de diverses peces de dos reials d'argent de Felip III, per exemple el publicat a CrusCG amb el núm. 4426 b, confirmant definitivament l'assignació així com la resta d'arguments, que mantenim en la mesura que descriuen aspectes d'interès per a la classificació de noves peces.

6.- El revers dels dos escuts (esquerra) junt al de dos reials de Felip III amb el mateix encuny (dreta); la forma de les ones del mar i la torre gran del quarter de la dreta excedint de l'escut en són els aspectes més evidents a primer cop d'ull.

CONCLUSIONS

Reafirmam allò indicat a l'inici: els elements definits per Crusafont són substancialment vàlids per a la classificació numismàtica de les peces mallorquines dels reis de la casa d'Àustria que porten el nom de Felip.

Les tres peces que hem reassignat en aquest treball resolen algunes inconsistències i permeten una major contundència en alguns casos a l'hora d'atribuir a un o altre monarca les monedes batudes a nom d'aquests reis, almenys amb la informació i l'evidència numismàtica disponible:

1.- No hi ha cap indici documental o monetari que permeti afirmar que a Mallorca es batessin ducats després de Felip I.

2.- Les monedes amb lletra gòtica s'han d'assignar sempre a Felip I.

3.- No hi ha cap moneda coneguda de Felip I en què el seu nom s'escrigui amb la forma PHILIPPVS, la qual s'ha de reservar a Felip II i, més habitualment, a Felip III.

4.- Les peces que porten una sola torre a l'escut de la ciutat s'han d'atribuir a Felip III.

5.- Les tres torres de l'escut de la ciutat a les monedes de Felip III presenten una iconografia particular no descrita fins ara que, de manera simplificada, podem designar com "tres torres sinuoses".

Procedència de les imatges i agraïments

Volem esmentar els titulars de les imatges publicades i agrair-los l'autorització del seu ús:

Áureo & Calicó: fotos 2, 4, 5 i el revers de l'escut de la foto 6.

Miquel Crusafont: Mitjos reials de la foto 1 i el revers dels dos reials de la foto 6.

Jesus Vicó S.A.: Reial de la foto 1.

Col·lecció Vidal-Quadras: foto 3.

Així mateix, cal agrair molt efusivament les revisions del text que han fet Miquel Crusafont i Jaume Boada, gràcies a les quals el text ha guanyat en rigor.